

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.31; 346.91

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.3.6>

Руденко Л. Д.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету

Горобець Н. С.,

доктор філософії зі спеціальності 081 «Право»,
викладач кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету

Корощенко К. Р.,

студентка магістратури
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ У ГОСПОДАРСЬКО-ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню особливостей застосування штрафних санкцій у господарсько-договірних відносинах. Зважаючи на те, що положення про відповідальність сторін у разі неналежного виконання чи невиконання господарського зобов'язання, обов'язкові для господарського договору, окрему увагу приділено поняттю «господарсько-правова відповідальність». З'ясовано, що зміст останнього розкривається через поняття «господарські санкції», яким охоплюється відшкодування збитків, штрафні, адміністративно-господарські та оперативно-господарські санкції. Розкрито відмінності штрафних санкцій від адміністративно-господарських та оперативно-господарських санкцій, однією з яких їх є мета, яка спрямована на компенсацію майнових втрат, яких зазнала одна сторона договору в результаті неналежного виконання чи невиконання господарського зобов'язання іншою стороною.

Особливу увагу приділено різним підходам у цивільному та господарському законодавстві до розуміння штрафу, пені та неустойки. Встановлено, що за ЦК України штраф та пеня є видами неустойки, а ГК України виділяє штраф, пеню та неустойку як види штрафних санкцій. Акцентовано увагу, що за одне порушення господарського зобов'язання може бути застосовано декілька видів штрафних санкцій, що не суперечить положенням статті 61 Конституції України. Визначено, що ЦК України, на відміну від ГК України, не обмежує предмет неустойки лише грошовими коштами, а включає також рухоме та нерухоме майно.

З'ясовано, що вид та розмір штрафних санкцій самостійно визначається сторонами при укладенні договору, що іноді обумовлює надмірно великі суми компенсацій порівняно із завданими збитками. Водночас для дотримання балансу інтересів боржника і кредитора закон надав господарському суду право зменшувати розмір штрафних санкцій з урахуванням низки обставин. Аналіз окремих судових рішень дозволив зробити висновок про різний обсяг зменшення судами штрафних санкцій, що в деяких випадках нівелює значення штрафних санкцій в господарсько-договірних відносинах та свідчить про необхідність визначення на законодавчому рівні меж зменшення розміру таких санкцій.

Ключові слова: господарський договір, господарське зобов'язання, господарсько-правова відповідальність, штрафні санкції, штраф, неустойка, пеня, адміністративно-господарські санкції, оперативно-господарські санкції.

Rudenko L. D., Horobets N. S., Koroshchenko K. R. Features of the application of penalties in economic and contractual relations

Abstract. The article is devoted to clarifying the peculiarities of the application of fines in commercial and contractual relations. Taking into account the fact that provisions on the responsibility of the parties in case of improper performance or non-performance of an commercial obligation are mandatory for the commercial contract, special attention is paid to the concept of "commercial and legal responsibility". It was found that the content of the latter is revealed through the concept of "commercial sanctions", which includes compensation for damages, fine sanctions, administrative-commercial and operational-commercial sanctions. The differences between fine sanctions and administrative-commercial and operational-commercial sanctions are revealed, one of which is the goal of compensating property losses suffered by one party to the contract as a result of improper performance or non-performance of commercial obligation by the other party.

Special attention is paid to different approaches in civil and commercial legislation to the understanding of liquidated damages, fine and penalty. It was established that according to the Civil Code of Ukraine fine and penalty are types of liquidated damages, while the Commercial Code of Ukraine singles out fine, penalty and liquidated damages as types of fine sanctions. Attention was drawn to the fact that several types of fine sanctions can be applied for one violation of commercial obligation, which does not contradict the provisions of Article 61 of the Constitution of Ukraine. It was determined that the Civil Code of Ukraine, unlike the Commercial Code of Ukraine, does not limit the subject of liquidated damages only to monetary a sum of money, but also includes movable and immovable property.

It was found that the type and amount of fine sanctions are independently determined by the parties when concluding the contract, which sometimes leads to excessively large amounts of compensation compared to the losses incurred. At the same time, in order to maintain the balance of the interests of the debtor and the creditor, the law gave the commercial court the right to reduce the amount of fine sanctions, taking into account a number of circumstances. The analysis of some court decisions made it possible to draw a conclusion about the different amount of reduction of fine sanctions imposed by the courts, which in some cases reduces their value in commercial and contractual relations and indicates the need to determine at the legislative level the limits of reducing the size of such sanctions.

Key words: *commercial contract, commercial obligation, commercial and legal responsibility, fine sanctions, fine, penalty, liquidated damages, administrative-commercial sanctions, operational-commercial sanctions.*

Постановка проблеми. Дослідження особливостей застосування штрафних санкцій за майново-господарськими відносинами має наукову та практичну цінність, оскільки такі договірні відносини є найбільш розповсюдженою формою взаємодії суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин. Особливістю господарської договірної відповідальності є те, що вона на відміну від цивільно-правової, виконує додаткові функції: сигналізаційну, стабілізаційну тощо. Професійний характер господарської діяльності, її вплив на макроекономічну та соціальну стабільність обумовлює істотне значення реалізації договірної господарської відповідальності, правильного застосування оперативно-господарських та інших санкцій.

За статистикою структури розгляду справ у господарських судах спори щодо укладення, зміни та визнання недійсними господарських договорів складають 19,33 % від усієї кількості господарських спорів. При цьому, спостерігається тенденція збільшення кількості таких

спорів. У 2020 році було розглянуто 3,3 тисячі таких справ, а у 2021 році – 4,3 тисячі [1]. Такий стан справ є наслідком наявності законодавчих колізій щодо самостійного характеру таких штрафних санкцій, як пеня та штраф, можливості зменшення у судовому порядку розміру нарахованих штрафних санкцій, що обумовлюють постійні зміни у судовій практиці та вказують на доцільність її узагальнення та систематизації. Вищезазначене вказує на актуальність дослідження проблем застосування штрафних санкцій у сфері господарсько-договірних зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що питання господарсько-правової відповідальності завжди було предметом уваги вітчизняних науковців, серед яких: А. Й. Бачинська, В. К. Мамутова, С. М. Мамедова, Н. Ф. Ментух, В. С. Щербина, Н. М. Шевченко, О. Н. Фонова та інші. Проте необхідність модернізації Господарського кодексу України (далі – ГК України) та Цивільного кодексу України (далі – ЦК України),

істотного відновлення національної економіки внаслідок воєнних дій, налагодження нових економічних зв'язків з іноземними суб'єктами господарювання з країн ЄС, США, Канади, інших країн потребують комплексного та системного дослідження особливостей господарсько-правової договірної відповідальності.

Метою статті є визначення особливостей застосування штрафних санкцій в господарсько-договірних відносин та напрямів їх удосконалення.

Викладення основного матеріалу. Однією з умов господарського договору є відповідальність сторін у разі неналежного виконання чи невиконання сторонами своїх зобов'язань. Перш за все це обумовлено тим, що господарсько-правова відповідальність це невід'ємна складова в організації та впорядкуванні господарської діяльності країни, важлива форма регулювання відносин в сфері господарювання та найбільш ефективним на сьогодні засобом попередження правопорушень у даній сфері [2, с. 62].

Порядок застосування, межі господарсько-правової договірної відповідальності нерідко є предметом спору між сторонами господарського договору, у тому числі і у судовому порядку.

Виходячи з різного категоріального підходу за галузями права, доцільно розпочати викладення матеріалу зі з'ясування змісту поняття «господарсько-правова відповідальність». Господарсько-правовою відповідальністю є перетерпіння (або несення) несприятливих економічних наслідків внаслідок застосування до правопорушника передбачених законом санкцій (заходів відповідальності) економічного характеру [3]. Господарсько-правова відповідальність є комплексним правовим інститутом, який характеризується особливим предметом регулювання – господарські правопорушення. А так як відповідальність – це застосування до правопорушника встановлених законом або договором санкцій, внаслідок чого він зазнає майнових втрат, то господарсько-правова відповідальність, як зазначає В. С. Щербина, включає в себе насамперед майнові наслідки застосування відповідних санкцій [4]. Зазначені висновки авторів виходять із закріпленого в ч. 1 ст. 216 ГК України підходу до визначення господарсько-правової відповідальності, а саме:

учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором [5].

Підставою застосування господарсько-правової відповідальності є правопорушення. У сфері договірних відносин правопорушенням є невиконання, неналежне виконання договірних зобов'язань. При цьому, для застосування певних санкцій необхідною умовою є наявність збитків (відшкодування збитків, штрафні санкції), а для інших – лише факт порушення (оперативно-господарські санкції). Склад, розмір господарських санкцій визначається ГК України, іншими законами (наприклад, ЦК України, Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», «Про фінансовий лізинг» тощо) і договором. Слід вказати на значну кількість норм диспозитивного характеру щодо визначення розміру, характеру та складу штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання умов договору. Тому у практичній діяльності надзвичайно важливо детально, конкретно прописувати умови та порядок застосування відповідальності безпосередньо у господарських договорах. Адже при виникненні господарського спору зазначені пункти договору підлягатимуть професійному тлумаченню судом з урахуванням свободи договору, проте у межах, визначених законом.

Статтею 217 ГК України закріплено, що у сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій як відшкодування збитків, штрафні санкції та оперативно-господарські санкції, а у разі порушення суб'єктами господарювання правил здійснення господарської діяльності до них також можуть застосовуватися адміністративно-господарські санкції [5].

З аналізу норм ГК України вбачається, що за порушення правил здійснення господарської діяльності можуть застосовуватися штрафні санкції (ст. 230) або адміністративно-господарські санкції (ст. 238). З погляду термінологічної конструкції обидві норми вказують на «порушення правил здійснення господарської діяльності» як підставу застосування санкцій,

тому постає питання розмежування штрафних та адміністративно-господарських санкцій. У науковій доктрині їх пропонується розрізняти за такими ознаками: штрафні санкції застосовуються за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування [3]; адміністративно-господарські санкції застосовуються за порушення правил здійснення господарської діяльності, встановлених законом, а штрафні санкції – за порушення господарських зобов'язань, передбачених договором; адміністративно-господарські санкції стягуються в дохід державного або місцевого бюджетів, а штрафні санкції – на користь учасників господарських відносин [6]. Хоча Н. М. Шевченко зазначає, що, згідно з положеннями ч. 4 ст. 217 ГК України не зовсім коректно визначено, що «господарські санкції застосовуються в установленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно господарські санкції – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування», оскільки адміністративно-господарські санкції є видом господарських санкцій, зазначених у ній [7].

Окрім штрафних санкцій, за ініціативою учасників господарських відносин можуть застосовуватись оперативно-господарські санкції. Згідно зі ст. 237 ГК України, їх особливістю є те, що вони застосовуються самими сторонами зобов'язання оперативно в односторонньому порядку, тобто без звернення до судових або інших уповноважених органів, без згоди іншої сторони зобов'язання. Відповідно, головною умовою застосування сторонами оперативно-господарських санкцій має бути пряма вказівка на такі санкції в договорі [5].

Серед господарських санкцій за порушення умов виконання господарського договору одними з найбільш дієвих є штрафні санкції, оскільки вони дисциплінують сторони договору та компенсують матеріальні втрати внаслідок невиконання або несвоєчасного виконання зобов'язань. При цьому, сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання не звільняє порушника без згоди іншої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі.

Штрафними санкціями є господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання [5]. Зміст положень ГК України дає підстави стверджувати, що законодавець не сформулював самі поняття «неустойка», «штраф», «пеня» (ч. 1 ст. 230). Натомість, їх визначення дає ЦК України. Так, в ст. 549 ЦК України закріплено, що неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання; штрафом – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання; пенею – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання [8]. Про неустойку згадує також ч. 2 ст. 785 ЦК України, але у Постанові від 07.04.2020 р. у справі № 924/599/19 Верховний суд визначив, що заявлена неустойка є самостійною майновою відповідальністю у сфері орендних правовідносин, яка не може бути ототожнена з неустойкою (штрафом, пенею), передбаченою ст. 549 ЦК України [9].

Викладені законодавчі підходи свідчать про існування явної колізії між нормами цивільного та господарського законодавства. Зокрема, господарське законодавство виділяє три види штрафних санкцій (неустойка, штраф, пеня), натомість цивільне законодавство наголошує на існуванні лише неустойки, тоді як штраф та пеня є її різновидами.

Неустойку як окремий вид штрафних санкцій виокремлює не лише ГК України, а й інші нормативно-правові акти, зокрема, поняття «неустойка» згадується в законах України: «Про державний матеріальний резерв» від 24.01.1997 р. (ст. 14), «Про захист прав покупців сільськогосподарських машин» від 05.06.2003 р. (ст. 11), «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 р. (ст. 24). Однак, якщо у вказаних актах предмет неустойки обмежується грошовими коштами, то ч. 1 ст. 551 ЦК України іключає до нього не лише грошову суму, а й рухоме та нерухоме майно [8]. Такі підходи свідчать про неоднозначність визначення

предмету неустойки в законодавстві України. Крім того доцільно погодитись з А. Й. Бучинською, що складність застосування такого виду штрафних санкцій пов'язана не лише з відсутністю її визначення у ГК України, а й відсутністю регулювання розміру неустойки, що може призвести до не виправдано високих її розмірів [10, с. 69].

За загальним правилом розмір штрафних санкцій визначається законом чи договором, але щодо окремих видів зобов'язань закон визначає розмір штрафних санкцій, змінити які сторони не можуть (ч. 1 ст. 231 ГК України) [5]. Однак законодавець надає господарському суду право зменшувати розмір штрафних санкцій. Доцільність існування такої можливості Верховний Суд обґрунтовує тим, що якщо відповідальність боржника перед кредитором за неналежне виконання обов'язку щодо своєчасного розрахунку не обмежена жодними межами, а залежить виключно від встановлених договором процентів, то за певних обставин обсяг відповідальності може бути нерозумним, зважаючи на непропорційність наслідкам правопорушення. Він може бути несправедливим щодо боржника, третіх осіб, оскільки майновий тягар відповідних виплат може унеможливити виконання боржником певних зобов'язань, зокрема виплати заробітної плати своїм працівникам та іншим кредиторам, тобто цей тягар може бути не виправдано обтяжливим чи навіть непосильним. У таких випадках для уникнення нерозумних і несправедливих наслідків необхідним є дотримання балансу інтересів кредитора і боржника [11].

Так, відповідно до ч. 1, 2 ст. 233 ГК України, якщо належні до сплати штрафні санкції занадто великі проти збитків кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій [4]. Вирішуючи таке питання, суд має взяти до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін зобов'язання; майнові та інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу [5]. Положення щодо зменшення штрафних санкцій також закріплено в ч. 3 ст. 551 ЦК України.

Зміст постанов Верховного суду від 04.06.2018 р. у справі № 908/1453/14, від 21.01.2021 р. у справі № 927/704/19, від 30.03.2021 р. у справі 902/538/18, дозволяє зробити висновок, що обставинами, на які сторони

можуть посилалися при розгляді питання про зменшення неустойки є: критичний фінансово-господарський стан суб'єкта господарювання; заборгованість із заробітної плати; наявність податкового боргу; зменшення прибутку підприємства; відсутність коштів на банківських рахунках; потребу в коштах для підтримання технологічного процесу виробництва; монопольне становище контрагента; стягнення 3% річних та інфляційних нарахувань; існування дебіторської заборгованості. Але у постанові Верховного Суду від 21.01.2021 р. у справі № 927/704/19 наголошено на необхідності подати докази, що підтверджують неможливість своєчасного здійснення розрахунків, ведення належної претензійно-позовної діяльності щодо стягнення дебіторської заборгованості в примусовому порядку [12].

Судова практика свідчить, що суд дійсно реалізовує надане йому законом право. Зокрема, Постановою Верховного суду від 07.11.2019 р. у справі № 920/437/19 було враховано важкий майновий стан, специфіку діяльності відповідача як комунального підприємства та зменшено розмір пені на 90% – з 1 053 230, 00 грн до 105 323, 00 грн [13]. Іншим прикладом, є Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13.09.2017 р. у справі № 727/6829/15-ц від 13.09.2017 р., якою зменшено розмір пені на 99% – з 388 542, 00 грн до 3 885 грн зважаючи на значне перевищення розміру неустойки розміру збитків [14]. Втім необхідно підкреслити, що судова практика у питанні зменшення розміру штрафних санкцій поступово змінюється і рішення судів, якими майже звільняються суб'єкти господарювання від сплати штрафних санкцій, стає менше. Зокрема, постановою Верховного Суду від 18.02.2020 р. у справі № 920/694/19 було зменшено розмір заявленої до стягнення з відповідача суми пені на 50% [15]. Однак необхідно погодитись з С. М. Мамедовою про доцільність не лише закріплення виключного переліку підстав, за наявності яких суд має право зменшити розмір штрафних санкцій, але також і граничної межі зменшення розміру таких санкцій [16, с. 4–5].

Зважаючи на те, що штраф і пеня за ЦК України є видом неустойки, а ГК України розмежовує штраф, неустойку і пеню, необхідно

звернути увагу на можливість одночасного застосування штрафу і пені за те саме порушення. Так як статтею 61 Конституції України заборонена подвійна відповідальність за те саме порушення.

Так, колегія суддів Вищого господарського суду України у справі № 20/246-08 за позовом ТОВ «Аксон» до ТОВ «Виробниче підприємство «Агро-Союз» про стягнення основного боргу, штрафу, пені та 3% річних, не прийняла доводи скажника про безпідставне стягнення одночасно пені та штрафу. Крім того було наголошено, що ст. 61 Конституції України знаходиться у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини та громадянина» [17]. Відтак, як зазначає О. С. Фонова, стаття 61 Конституції України регулює питання недопустимості подвійної юридичної відповідальності громадянина (фізичної особи) за одне і те ж саме правопорушення, а не цивільно-правової відповідальності суб'єкта господарювання (юридичної особи) [18].

Правова позиція Верховного Суду, викладена в постановках від 09.02.2018 р. у справі № 911/2813/17, від 22.03.2018 р. у справі № 911/1351/17, від 25.05.2018 р. у справі № 922/1720/17, від 02.04.2019 р. у справі № 917/194/18 також свідчить, що одночасне стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені не суперечить ст. 61 Конституції України, оскільки пеня та штраф як форми неустойки та види штрафних санкцій не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності. А у межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій.

Так, постановою від 02.04.2019 р. у справі № 917/194/18 Верховний Суд підтримав рішення місцевого та апеляційного судів, якими було задоволено позов прокурора до підприємства про стягнення попередньої оплати, штрафу за порушення строків виконання зобов'язання,

пені та штрафу за порушення строку використання авансу [19].

Необхідно підкреслити, що жоден нормативний акт та судові рішення не містять висновку про те, який вид неустойки (штраф чи пеня) підлягає стягненню в разі посилення суду на ст. 61 Конституції України та який критерій потрібно застосовувати для його вибору. Відповідно в кожному випадку необхідно визначити, стягнення якого виду неустойки (штрафу чи пені) є нерозумним і несправедливим, зокрема, з урахуванням їхнього розміру.

Висновки. Штрафним санкціям належить важлива роль в господарсько-договірних відносинах зважаючи на їх мету порівняно з адміністративно-господарськими та оперативно-господарськими санкціями, а саме компенсацію матеріальних втрат через невиконання або несвоєчасне виконання господарських зобов'язань. Водночас на сьогодні застосування штрафних санкцій супроводжується низкою складнощів, обумовлених станом правового регулювання цього питання, що іноді унеможлиблює вирішення спору між суб'єктами господарювання без вивчення судової практики. Зокрема, необхідним є узгодження підходів щодо розуміння штрафу, пені та неустойки, закріплених ЦК України та ГК України, визначення предмету неустойки та її розміру для уникнення невиправдано великих розмірів компенсації.

До особливостей штрафних санкцій належить можливість застосування декількох їх видів одночасно, що підтверджується судовою практикою. Іншою особливістю є передбачене законом право суду зменшити розмір штрафних санкцій з метою забезпечення балансу інтересів кредитора та боржника. Але необхідним є визначення граничних меж такого зменшення для уникнення істотного зменшення штрафних санкцій та як наслідок нівелювання їх значення в господарсько-договірних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аналіз стану здійснення правосуддя при розгляді господарських справ за 2021 рік. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/2021_analiz_KGS.pdf
2. Ментух Н. Ф. Особливості форм господарсько-правової відповідальності за договором лізингу. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. № 4(8). 2016. С. 62–67.
3. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. В. К. Мамутова. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 688 с.

4. Щербина В. С. Господарське право України : навч. посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Юрінком Інтер. 2001. 384 с.
5. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
6. Мамедова С.М. Підстави застосування штрафних санкцій в господарському праві України. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 11. С. 98–104.
7. Шевченко Н.М. Господарсько-правова відповідальність та господарські санкції. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 175–179.
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
9. Судова практика у господарських спорах щодо відповідальності за порушення зобов'язань. Стягнення пені та штрафу. 2021. URL: .
10. Бучинська А. Штрафні санкції у сфері господарювання за законодавством України та Польщі. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 6. С. 68–72.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.03.2020 р. у справі № 902/417/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/88952210>
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії Касаційного господарського суду від 21.01.2021 р. у справі № 902/417/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/94362854>
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 07.11.2019 р. у справі № 920/437/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85470800>
14. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13.09.2017 р. у справі № 727/6829/15-ц. URL: <https://zakon.help/article/kompensaciya-splata-kompensacii-viplata-kompensacii?menu=181>
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18.02.2020 р. у справі № 920/694/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87682375>
16. Мамедова С.М. Застосування штрафних санкцій в господарських відносинах: дисс. ... д-ра філос. зі спец. 081 “Право”. Суми: Сумський державний університет, 2020. 268 с.
17. Постанова Вищого господарського суду України від 23.03.2011 р. у справі № 20/246-08. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14636025>
18. Фонова О.С. Подвійна відповідальність за порушення виконання господарських зобов'язань. 2015. URL: http://uajudges.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/podv_vidp_gosp_zobov.pdf
19. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 02.04.2019 р. у справі № 917/194/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/80923003>